

มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา

วิโรจน์ อินทนนท์¹

(Received: May 18, 2023; Revised: June 9, 2023; Accepted: June 9, 2023)

บทคัดย่อ

จุดมุ่งหมายของบทความนี้คือการศึกษาวិเคราะห์มิลินทปัญหาสำนวนล้านนาเล่ม 1-2-3 ซึ่งปริวรรตและตรวจชำระโดยวิโรจน์ อินทนนท์และยศพล เจริญมณี ผลการศึกษาพบว่า มิลินทปัญหาสำนวนล้านนาเป็นการแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาล้านนาแบบนิสสัยหรือ นิสฺสโร โดยการดำเนินเรื่องตามโครงสร้างของคัมภีร์ไปตามลำดับ คือ เล่มที่ 1 ประกอบด้วย ปณามคาถา อารัมภกถา ปุพพโยคกถา วัจนปัญหา และ วรรคที่ 1 ปัญหาที่ 3 ของเมณฑกปัญหา เล่มที่ 2 ประกอบด้วยปัญหาที่ 4 ในปฐมวรรค ไปจนถึงปัญหาสุดท้ายในตติยวรรคของเมณฑกปัญหา เล่มที่ 3 ประกอบด้วยปัญหาที่ 1 ในปัญจมวรรคไปจนถึงปัญหาที่ 5 ในสัตตมวรรคของเมณฑกปัญหา เนื้อหาของเรื่องอาจจะสลับลำดับกันไปบ้าง แต่ก็คงสาระของเนื้อหาเอาไว้อย่างชัดเจน ส่วนสำนวนในการแปลแบบนิสสัยนั้น ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงความเป็นมาของศัพท์ และเมื่อผู้ศึกษาเห็นว่าไม่ถูกต้องหรือความยังไม่ชัดเจนก็สามารถแปลด้วยตนเองได้ เพราะในภาษาบาลีนั้น ศัพท์เดียวแปลได้ตั้งหลายนัย ดังนั้น เพื่อความเข้าใจเนื้อหาของคัมภีร์ทางศาสนา ผู้ศึกษาควรศึกษาจากคัมภีร์ที่เป็นทั้งภาษาบาลีและที่ถูกแปลเป็นภาษาต่าง ๆ

คำสำคัญ : มิลินทปัญหา สำนวนล้านนา มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา

¹ รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อีเมล: Viroj.i@cmu.ac.th

The questions of King Milinda in Lanna version

Viroj Inthanon²

Abstract

The purpose of the article is to analytical study of The questions of King Milinda in Lan Na version vol. 1-2-3 which transliterated and examined by Viroj Inthanon and Yotsapol chareonmanee. From the study it is found that The questions of King Milinda in Lan Na version are translations from Pali language to Lan Na language in either the Nissaya or Nissalai by proceeding the story according to the structure of the scriptures in order; volume 1 consist of Panamakatha, Arambhakatha, Pubbapayogakatha, Vancaanakatha and the third question in the first chapter of Mendhakapanha. volume 2 consist of the fourth question till the last in the third chapter of Mendhakapanha and volume 3 are the first question in the fifth chapter till the fifth in the seventh chapter of Mendhakapanha. The contents of the story may be alternating to some extent, but it still retains the essence of the content clearly. As for the idioms of Nissaya make the students understand the origin of the terminology, and when the students see that it is incorrect or unclear, they can translate by themselves. Because in the Pali language one word can be translated into many meanings. Therefor to understand the contents of religion-texts, students should study from the Pali text and the translated-texts.

Keywords : The questions of King Milinda, Lanna version, The questions of King Milinda in Lanna version

² Associate Prof. Dr., Department of Philosophy Faculty of Humanities, Chiang Mai University

E-mail: Viroj.i@cmu.ac.th

1. ความนำ

หนังสืออธิบายความพระพุทธศาสนาที่ผู้สนใจพระพุทธศาสนาต้องอ่านคือ มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และอภิธรรมัตถวิภาวินี เพราะหนังสือทั้ง 3 เล่มนี้อธิบายความครอบคลุมเนื้อหาคำสอนทางพระพุทธศาสนา บ่อยครั้งที่นักศึกษาปริญญาโทและปริญญาเอกมาถามถึงหัวข้อวิทยานิพนธ์และดุษฎีนิพนธ์ ข้าพเจ้าจะบอกให้ไปอ่านมิลินทปัญหาเสียก่อน แล้วค่อยมาคุยกันถึงเรื่องที่ต้องการอยากจะทำ ที่บอกเช่นนี้ ไม่ได้หมายถึงให้ไปหาหัวข้อจากมิลินทปัญหา แต่ให้ไปศึกษาวิธีการถามและตอบปัญหาของพญามิลินท์และพระนาคเสน พญามิลินท์นั้นมีความสงสัยไปเสียทุกเรื่อง ส่วนพระนาคเสนนั้นก็รู้ไปเสียทุกเรื่อง รู้อย่างเดียวไม่พอ ยังสามารถยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบ ทำให้พญามิลินท์สิ้นความสงสัยและเกิดความเลื่อมใส

การได้ศึกษามิลินทปัญหา ทำให้ได้เข้าใจวิธีการทางปรัชญาและศาสนา พญามิลินท์นั้นเป็นตัวแทนทางปรัชญา เป็นผู้ใคร่ในความรู้ แสวงหาความรู้ สมกับความหมายโดยตรงของคำว่า philosophy ซึ่งหมายถึงรักในความรู้ แต่ภาษาไทยมาแปลว่า ปรัชญา ซึ่งหมายถึง ความรู้ ผู้ใคร่ในความรู้เช่นพญามิลินท์นั้น พอทราบข่าวว่ามีผู้รู้อยู่ที่ใด ก็เข้าไปถามปัญหาที่ตัวเองสงสัย เมื่อได้รับคำตอบมาแล้วก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น เป็นเพียงแค่นองความอยากรู้ของตัวเองเท่านั้น ส่วนพระนาคเสนนั้น เป็นตัวแทนทางศาสนา ความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้เฉพาะที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ความรู้ชนิดนี้เป็นความรู้ที่ไม่สามารถอธิบายให้คนอื่นได้เข้าใจเหมือนที่ตนเองเข้าใจ แต่พระนาคเสนสามารถยกตัวอย่างมาอธิบายโดยใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมไปเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้คนที่ไม่มีความรู้ในทางธรรมมีความเข้าใจทางธรรมได้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ความที่มิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่บรรจุสาระในทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างครบครัน ทำให้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายแปลออกมาเป็นภาษาของตน เพื่อให้ศาสนิกชนได้ศึกษา ในล้านนาเองก็เช่นเดียวกัน ได้มีการแปลเป็นภาษาล้านนาทั้งการแปลโดยยกศัพท์และโวหาร จากนั้นก็มีการคัดลอกมาให้ได้ศึกษาและเก็บรักษาไว้ในหอไตรของวัดต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพชนผู้เขียนร่วมกับนายศพล เจริญมณีจึงได้ปริวรรตจากภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยและตรวจชำระเนื้อหาผลจากการทำงานทั้ง 2 อย่างที่ผ่านมาทำให้ได้เห็นความเหมือนและความแตกต่างบางประการที่ปรากฏในเนื้อหา จึงต้องการวิเคราะห์ถึงโครงสร้าง เนื้อหา สำนวนภาษาของคัมภีร์ดังกล่าวข้างต้น

2. ประวัติของพญามิลินท์และพระนาคเสน

มิลินทปัญหา เมื่อว่าตามชื่อแล้วหมายถึง ปัญหาของพญามิลินท์ ตรงกับฉบับภาษาอังกฤษ คือ The questions of King Milinda เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลังพุทธกาลประมาณ 500 ปี ต่อมา พระติปิฎกจุฬายักษ์ ได้เรียบเรียงและเขียนขึ้นที่ประเทศศรีลังกา และได้แพร่หลายไปในประเทศนับถือพระพุทธศาสนา ตัวละครหรือตัวเอกของเรื่อง มี 2 คนคือพญามิลินท์ ผู้ถามปัญหา และพระนาคเสน ผู้วิสัชชนาปัญหาหลายฉบับเลือกใช้ชื่อพญามิลินท์มาเป็นชื่อเรื่อง แต่ฉบับภาษาจีนเลือกใช้ชื่อพระนาคเสนมาเป็นชื่อเรื่องคือ นาเซียนภิกษุสูตร

พญามิลินท์

พญามิลินท์เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองสาครละ แคว้นอลสันทะ สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์ผู้เกรียงไกรแห่งกรีก ประมาณพุทธศตวรรษที่ 2-3 พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ได้กรีธาทัพเข้ามาที่ชมพูทวีป ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็คือดินแดนแถบ อินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ อัฟกานิสถานบางส่วน เมืองไคทัยอสมวามิกัดก็ให้กษัตริย์เมืองนั้นครองบ้านเมืองสืบไปในฐานะประเทศราช (เมืองขึ้น) เมืองไคทัยอสมวามิกัดก็กรีธาทัพเข้าโจมตี จนได้รับชัยชนะ จากนั้นก็แต่งตั้งให้ทหารหรือญาติของพระองค์ปกครองต่อไป อเล็กซานเดอร์กรีธาทัพมาจนถึงชายฝั่งทะเลทิศตะวันออกของอินเดีย (มหาสมุทรอินเดีย) เหล่าทหารเกิดความเหนื่อยล้า จึงบอกกับพระองค์ว่า พวกเรามาถึงที่สุดโลกแล้ว ทั้งหมดจึงพากันเดินทางกลับ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ในระหว่างทาง กษัตริย์ผู้สืบเชื้อสายมาจากกรีกที่ปกครองเมืองประเทศราชทั้งหลายก็ปกครองบ้านเมืองสืบมา จนกระทั่งถึงพุทธศักราชที่ 500 ที่เมืองสาครละก็ได้กำเนิดกษัตริย์นามว่า มิลินท์ พระองค์เป็นผู้ที่ใคร่ต่อการศึกษาและหมั่นแสวงหาความรู้ จึงไปศึกษาและสอบถามปัญหาเกี่ยวกับครูทั้งหลาย จนไม่มีใครสามารถจะไขข้อข้องใจให้พระองค์ได้

พระนาคเสน

เมื่อพญามิลินท์ได้เที่ยวถามปัญหากับคณาจารย์ทั้งหลาย จนไม่มีใครสามารถตอบได้ด้วยดี เมืองสาครละจึงได้ว่างเปล่าจากบัณฑิตเป็นเวลานานถึง 12 ปี แม้กระทั่งพระภิกษุสงฆ์ก็พากันหนีจากเมืองสาครละ เพราะไม่ยอมยกโต้ตอบกับพญามิลินท์ ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายอันมีพระอัสสสุตตเถระเป็นประธานจึงพากันไปชุมนุมอยู่ที่ป่าหิมพานต์ ได้พากันไปเชื้อเชิญมหาเสนเทพบุตรจากสวรรค์ชั้นดุสิตให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์แล้วมอบหมายให้พระโรหณะทำหน้าที่ชักชวนเอาทารกน้อยที่จะมาเกิดนั้นออกบวชแล้วให้การศึกษา เพื่อที่จะปราบพญามิลินท์ การที่พระโรหณะได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นั้น ก็เพราะว่า ในขณะที่พระสงฆ์ทั้งหมดชุมนุมกันอยู่นั้น พระโรหณะได้ไปเข้านิโรธสมาบัติอยู่ สงฆ์เห็นว่าท่านไม่ใส่ใจพระศาสนา ยามเมื่อมีภัยมาถึงศาสนายังทอดทิ้งธุระที่จะปกป้องพระศาสนา จึงได้ลงทัณฑ์กรรมแก่ท่าน

พระโรหณะใช้เวลาอยู่ถึง 7 ปี จึงสามารถทำให้ตระกูลพราหมณ์ของนาคเสนเลื่อมใสได้ ต่อมาภายหลังจึงนำเอานาคเสนบวชแล้วให้ศึกษาอภิธรรม เมื่อเรียนและทำความเข้าใจอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์แล้วก็ได้รับการอุปสมบทจากพระอรหันต์ทั้งหลายที่ถ้ำรักขิตะ จากนั้นก็ส่งไปศึกษาอยู่กับอัสสสุตตเถระที่วัดตนิยะ ที่นี้ท่านถูกลงพรหมทัณฑ์จากพระอัสสสุตตเถระถึง 7 วัน จากนั้นจึงได้รับอนุญาตให้อยู่จำพรรษา วันหนึ่งพระนาคเสนได้แสดงธรรมให้แก่อุบาสิกที่เป็นโยมอุปฐากของพระอัสสสุตตเถระ หลังจากจบธรรมเทศนาทั้งพระนาคเสนและอุบาสิกก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน จากนั้น ท่านก็ถูกส่งให้ไปอยู่กับพระธรรมรักขิตที่โอโสการาม เมืองปาตลีบุตร และได้บรรลุพระอรหันต์ที่นี่ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงอาราธนาให้ท่านไปเมืองสาครละเพื่อโต้ตอบปัญหากันกับพญามิลินท์

3. คัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับต่าง ๆ

มิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลี

มิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลีนั้น เท่าที่ปรากฏมีอักษรสิงหล อักษรโรมัน อักษรไทย อักษรพม่า อักษรขอม อักษรล้านนา เชื่อว่าฉบับหลัง ๆ ได้มาจากฉบับอักษรสิงหล³

มิลินทปัญหาฉบับภาษาอังกฤษ

หนังสือ Sacred books of the East เล่มที่ 35-36 ว่าด้วยเรื่องมิลินทปัญหา โดยแปลมาจากภาษาบาลี เล่มที่ 1 แปลโดย T.W.Rhys Davids มีทั้งหมด 315 หน้า เล่มที่ 2 แปลโดย Various Oriental Scholars มีทั้งหมด 388 หน้า⁴

มิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลีอักษรไทย

มิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลีอักษรไทยถูกพิมพ์เป็นรูปเล่มครั้งแรก ในปีพุทธศักราช 2466 โดยมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ โดยพระธรรมปาโมกข์ จัดตลกละณะ วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นผู้ชำระ⁵ จำนวน 534 หน้า

ฉบับภาษาบาลีอักษรไทยอีกเล่มหนึ่งที่ถูกพิมพ์ขึ้น คือ ฉบับที่มหาเถรสมาคมมอบหมายให้พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) วัดราชโอรส พร้อมทั้งพระเปรียญประจำสำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษาเจริญ ร่วมกันรับผิดชอบและจัดพิมพ์ในวาระมงคลสมัยที่เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สุวฑฒนมหาเถระ วัดบวรนิเวศวิหารทรงเจริญพระชนมายุครบ 80 พรรษา ในปีพุทธศักราช 2536⁶ จำนวน 336 หน้า

มิลินทปัญหาฉบับภาษาไทย

มิลินทปัญหาฉบับแปลในมหาวิทยาลัย⁷ เป็นฉบับที่แปลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จำนวนแปลเป็นแบบสำนวนสนาม คือเหมือนอย่างแปลกันในการสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง สำนวนไม่สม่ำเสมอ เพราะแปลกันหลายคน เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี กรมพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย) วัดมกุฏกษัตริยาราม พระพรหมมุนี (แพ่ง กิตติสาโร) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น จำนวน 560 หน้า

³ มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหาวิทยาลัย. ๒๕๔๓. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย. หน้า ๕๓๘

⁴ F.Max Muller,Ed. Sacred books of the East vol.๓๕-๓๖. ๑๘๙๔. The oxford University Press.

⁵ ธรรมปาโมกข์ (จตตลลเถระ). มิลินทปัญหา. ๒๔๖๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชกุลผล.

⁶ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)และคณะ. มิลินทปัญหาบาลี. มปป.

⁷ มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหาวิทยาลัย. ๒๕๔๓. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย.

มิลินทปัญหา ฉบับจัดพิมพ์เผยแพร่โดยมูลนิธิปธานี สำเร็จราชย์ จำนวน 3 เล่ม/ตอน เป็นฉบับที่ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ ได้ใช้สอนนักศึกษาที่สมาคมศุนย์คั่นคว้าทางพระพุทธศาสนา วัดสระเกศ เล่มที่ 1 จำนวน 315 หน้า เล่มที่ 2 จำนวน 445 หน้า เล่มที่ 3 จำนวน 513 หน้า

มิลินทปัญหา ฉบับรวมเล่มของธัมมวิโมกข์ โดย วัฒนไชย จำนวน 356 หน้า

มิลินทปัญหา : ฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับจากกรมศิลปากร. 2516. กรุงเทพฯ : บรรณศิลป์ จำนวน 1192 หน้า

มิลินทปัญหา : ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา เรียบเรียงโดย ปุ้ย แสงฉาย 2509 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, จำนวน 467 หน้า

คัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับประชาชน จำนวน 7 เล่ม เรียบเรียงโดย บุญย์ นิลเกษ (เปรียญ) 2540. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ บี.เอส.การพิมพ์⁸

เนื้อหาของมิลินทปัญหา

มิลินทปัญหาเป็นหนังสือค่อนข้างหนา มีเนื้อหาที่ถูกแบ่งออกเป็นภาค ๆ ไป ดังนี้

- ปณามคาถา คาถาแสดงความนอบน้อม
- อารัมภกถา ปรรณาคัมภีร์มิลินทปัญหาของพระติปิฎกจุฬารักษ์ ผู้แต่งคัมภีร์
- ปุพพโยคกถา พรรณนาเรื่องเบื้องต้นของพญามิลินท์และพระนาคเสน
- วัจนปัญหา ปัญหาทดลองเขาวนของพระนาคเสน มีทั้งหมด 7 วรรค
- เมณฑกปัญหา ปัญหา 2 แ่ง มีทั้งหมด 9 วรรค
- อุปมากถาปัญหา ปัญหาที่ต้องใช้การเปรียบเทียบ มีทั้งหมด 7 วรรค
- อปรภาคกถา พรรณนาตอนสุดท้ายของการตอบปัญหา พญามิลินท์เสื่อมใส ขอบวชนนได้เป็นพระอรหันต์ในที่สุด

4. มิลินทปัญหาฉบับภาษาล้านนา

มิลินทปัญหาฉบับภาษาล้านนา มีทั้งที่เป็นภาษาบาลีอักษรล้านนาและสำนวนเป็นภาษาล้านนา ทั้งที่แปลเป็นนิสไสรคือแปลแบบยกศัพท์และแบบโวหาร จากการทำงานสำรวจและถ่ายสำเนาคัมภีร์ไบบลานล้านนาในเขตภาคเหนือร่วมกับอาจารย์ ดร.พิสิฐ คุโตรสุโพธิ์ อดีตรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่าในแต่ละวัดที่เข้าสำรวจจะพบคัมภีร์มิลินทปัญหาทั้งฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์และไม่

⁸ อ้างใน มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่. หน้า ๓-๔

ครบถ้วนมากบ้าง น้อยบ้างคละเคล้ากันไป ผู้ศึกษาจึงได้ค้นคว้าเพิ่มเติมจากไมโครฟิล์มที่คณะทำงานก่อนหน้า
นี้ได้สำเนาเก็บรักษาไว้ที่สถาบันวิจัยสังคมและสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ค้นคว้ามิลินทปัญหา
จำนวน 15 ชุด คือ

ลำดับ ที่	ชื่อ	แหล่งข้อมูล (ต้นฉบับ)	สถานที่ปรากฏ
1	มิลินทปัญหา	วัดน้ำริน ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่	สถาบันวิจัยสังคม
2	มิลินทปัญหา	วัดพระนอนขอนม่วง ต.ดอนแก้ว อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่	สถาบันวิจัยสังคม
3	มิลินทปัญหา	วัดละโว้ ต.หนองแก้ว อ.หางดง จ.เชียงใหม่	สถาบันวิจัยสังคม
4	นิสไตรมิลินทปัญหา 15 ผูก	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่ ครุบาภัยจะไปเขียนมาจากเมือง น่าน	สำนักหอสมุด
5	นิสไตรมิลินทปัญหา 16 ผูก จาร เมื่อ จศ.1196 ตรงกับ พ.ศ. 2377	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่ ครุบาภัยจะไปเขียนมาจากเมือง น่าน	สำนักหอสมุด
6	นิสไตรมิลินทปัญหา 15 ผูก 1196	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่ ครุบาภัยจะไปเขียนมาจากเมือง น่าน	สำนักหอสมุด
7	มิลินทปัญหา 6 ผูก (เป็นสำนวนเทศน์)	วัดกู่คำ ต.โนเวียง อ.เมือง จ.น่าน	สำนักหอสมุด
8	มิลินทปัญหา 5 ผูก	E – วรรณกรรมล้านนา ไม่ปรากฏ ชื่อวัด แต่ผู้เขียนคือ น้อยแสนสุริ ยวง	สำนักหอสมุด
9	มิลินทปัญหา 16 ผูก แผ่นฟิล์ม ไมซ์ด	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่	สำนักหอสมุด
10	มิลินทปัญหา 9 ผูกมัดปลาย	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่	สำนักหอสมุด
11	มิลินทปัญหา 9 ผูก	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่	สำนักหอสมุด
12	มิลินทปัญหา 15 ผูก มัดที่ 2	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่	สำนักหอสมุด

13	มิลินทปัญหา 6 ผูก	วัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่	สำนักหอสมุด
14	มิลินทปัญหาบาลี 12 ผูก	วัดไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง	สำนักหอสมุด
15	มิลินทปัญหาบาลี 16 ผูก 1269 (2450)	วัดนาเหลือ้งใน อ.เวียงสา จ.น่าน	อ.เกริก อัครชินเรศ

5. มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา

ผลที่เกิดขึ้นจากการเดินทางไปศึกษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาจากลังกาและพม่า ทำให้พระสงฆ์ชาวล้านนามีความรู้เรื่องภาษาบาลีเป็นอย่างดี จนสามารถทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่เป็นภาษาบาลี โดยการสนับสนุนของพญาติโลกราช เมื่อ พ.ศ.2020 ทำให้เกิดความตื่นตัวในด้านการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีการแต่งคัมภีร์ภาษาบาลี การแปล และการแต่งคัมภีร์ภาษาล้านนาเพื่ออธิบายคัมภีร์พระไตรปิฎก พระธรรมวินัย และคัมภีร์ประเภทภาษาศาสตร์ ตำนาน ฯลฯ เป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากผลงานวรรณกรรมภาษาบาลีที่สำคัญ ๆ และเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นผลงานของนักปราชญ์ชาวล้านนา

ในช่วง พ.ศ.2101 – 2317 เชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในช่วงนี้ งานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เกิดขึ้นเลย อาจจะเป็นเพราะว่าพระสงฆ์เองก็ได้รับความลำบากจากสงครามและการเป็นประเทศราชด้วย

เมื่อพญาท้าวละได้มาฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ก็ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ หลายวัด มีการชักชวนและกวาดต้อนชาวบ้านให้มาอาศัยอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่เพื่อฟื้นฟูบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนเดิม ทำให้พระภิกษุสามเณรในเมืองเชียงใหม่มีความหลากหลายในด้านชาติพันธุ์ ในช่วงนี้ ไม่มีวรรณกรรมภาษาบาลีทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเลย จะมีก็เพียงแต่การจารหรือคัดลอกคัมภีร์ที่มีอยู่แต่เดิมนั้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่วินิจฉัยนี้เป็นต้นมา คือ การแปลวรรณกรรมภาษาบาลีออกมาเป็นภาษาล้านนา (ที่เรียกกันว่าสำนวนล้านนา) กันมากขึ้น ลักษณะการแปลจะเป็นการแปลแบบนิสสัย คือ ยกบาลีขึ้นตั้งแล้วแปล หรือแปลแบบโวหาร คือ ยกบาลีขึ้นตั้งแล้วพรรณนาความไปมากกว่าที่ปรากฏในภาษาบาลี หนึ่งในวรรณกรรมสำนวนล้านนานั้น คือ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา

5.1 มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา เล่ม 1⁹

ต้นฉบับเป็นของวัดนาเหลือ้งใน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน มีทั้งหมด 16 ผูก ปีที่จารหรือคัดลอกคือ จศ.1269 (พ.ศ.2450) ซึ่งจารหรือคัดลอกโดย

ผูกที่ 1 ยารังสีภิกขุ

ผูกที่ 2 ขนานสมณะ

⁹ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่.

ผู้คนที่ 3	ขนานทิพพร
ผู้คนที่ 4	ไม่ปรากฏ
ผู้คนที่ 5	ยารังสีภิกขุ
ผู้คนที่ 6	ไม่ปรากฏ
ผู้คนที่ 7	ขนานอินทยศ
ผู้คนที่ 8	ไม่ปรากฏ
ผู้คนที่ 9	ยารังสีภิกขุ
ผู้คนที่ 10	ขนานอิทธิยน
ผู้คนที่ 11	ขนานอินทวิเชยย์
ผู้คนที่ 12	ยารังสีภิกขุ
ผู้คนที่ 13	ขนานภิญยะ
ผู้คนที่ 14	หน้อยอริน
ผู้คนที่ 15	ไม่ปรากฏ
ผู้คนที่ 16	ยารังสีภิกขุ

ที่น่าสังเกตคือ ทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏนามผู้จารหรือคัดลอกเขียนคำชูครูบายารังสีหรือยารังสีภิกขุทั้งหมด
ที่คัดเลือกฉบับนี้มาศึกษาเพราะเป็นฉบับที่มีความชัดเจนทั้งตัวอักษรและความสมบูรณ์ของหน้าลาน

ในเล่มที่ 1 หรือใบลานมัดที่ 1 นี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย

- ปณามคาถา คาถาแสดงความนอบน้อม
- อารัมภกถา ปรรณกัมภีร์มิลินทปัญหา
- ปุพพโยคกถา พรรณนาเรื่องเบื้องต้นของพญามิลินท์และพระนาคเสน
- วิญจนปัญหา ปัญหาทดลองเขาวนของพระนาคเสน
- เมณฑกปัญหา วรรคที่ 1 ปัญหาที่ 3 คือ เทวทัตตปัพพชิตปัญหา

5.2 มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา เล่ม 2¹⁰

ต้นฉบับที่นำมาศึกษาคือมิลินทปัญหามัด 2 จำนวน 16 ผูก คัมภีร์ใบลานของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่เป็นไมโครฟิล์ม เก็บรักษาไว้ที่สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นฉบับที่มีความชัดเจนและต่อเนื่องจากมัดที่ 1 ที่ได้ปริวรรตไปแล้ว

มิลินทปัญหามัด 2 นี้ เจ้าเมืองแพร่ พร้อมด้วยพระชายา เป็นผู้อุปถัมภ์ในการจัดสร้างในปี จ.ศ.1196 – 1197 (พ.ศ.2377 – 2378) โดยจัดสร้างเพื่อค้ำชูครุบาภิญจนอรัญญาสี่ วัดสูงเม่น ซึ่งเป็นผู้ไปคัดลอกต้นฉบับมาจากเมืองน่าน (น่าจะเป็นวัดพระธาตุช้างค้ำ) ในคัมภีร์แต่ละผูกนั้น ปรากฏชื่อของผู้คัดลอก (จาร) ดังต่อไปนี้

ผูกที่ 1 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 2 แสนถาบุญเรือง

ผูกที่ 3 อุตตมภิกขุ

ผูกที่ 4 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 5 “

ผูกที่ 6 “

ผูกที่ 7 “

ผูกที่ 8 “

ผูกที่ 9 ทุหลวงมณีวันฉน์

ผูกที่ 10 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 11 “

ผูกที่ 12 ขนานกตียะ

ผูกที่ 13 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 14 ขนานซัมพู

ผูกที่ 15 ขนานจันทะ

เนื้อหา

เริ่มจากปัญหาที่ 4 คือปัญหาอันถามยังเหตุแห่งปถวิกัมปะนะในปฐมวรรคของเมณฑกปัญหา ไปจนถึงปัญหาสุดท้ายของตติยวรรคคือปณามปัญหา

¹⁰ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา ๒. ๒๕๖๐. เชียงใหม่ : นันทกานต์ กราฟฟิก/การพิมพ์

5.3 มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา เล่ม 3¹¹

ต้นฉบับที่นำมาศึกษาคือมิลินทปัญหามัด 3 จำนวน 15 ผูก ของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ ที่เป็นไมโครฟิล์ม เก็บรักษาไว้ที่สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นฉบับที่มีความชัดเจนและต่อเนื่องจากมัดที่ 1-2 ที่ได้ปริวรรตไปแล้ว

มิลินทปัญหามัด 3 นี้ เจ้าเมืองแพร่ พร้อมด้วยพระชายา เป็นผู้อุปถัมภ์ในการจัดสร้างในปี จ.ศ.1192 – 1197 (พ.ศ.2373 – 2378) โดยจัดสร้างเพื่อค้ำชูครุบาทกัญจนอรัญญวาสี วัดสูงเม่น ซึ่งเป็นผู้ไปคัดลอกต้นฉบับมาจากเมืองน่าน ในคัมภีร์แต่ละผูกนั้น ปรากฏชื่อของผู้คัดลอก (จาร) ดังต่อไปนี้

ผูกที่ 1 สุธรรสสามเณร

ผูกที่ 2 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 3 “

ผูกที่ 4 มหาสุภัทรวรรธมมังคละ

ผูกที่ 5 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 6 ทูเมืองน่าน

ผูกที่ 7 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 8 ทูวัดลองบัวเมืองน่าน

ผูกที่ 9 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 10 ปัญญาภิกขุ

ผูกที่ 11 ยาวิไชยภิกขุ

ผูกที่ 12 คุณาภิกขุ

ผูกที่ 13 ทูวัดหัวนา

ผูกที่ 14 ไม่ปรากฏ

ผูกที่ 15 ไม่ปรากฏ

เนื้อหา

เริ่มจากปัญหาที่ 1 โมคคัลลานนิพพานปัญหา ในปัญจมวรรคของเมณฑกปัญหาไปจนถึงปัญหาที่ 5 ในสัตตมวรรคของเมณฑกปัญหา คือ อุทกัสสะ สัตตชีวิปัญหา

¹¹ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา ๓. ๒๕๖๐. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่.

6. กระบวนการในการปริวรรตและตรวจชำระคัมภีร์

ก่อนที่จะทำการศึกษาและปริวรรตนั้น ได้ตรวจสอบแต่ละฉบับที่มีอยู่ที่สถาบันวิจัยสังคมและสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบว่า ฉบับของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ (ลำดับที่ 5) จารหรือคัดลอก จศ.1196 (พ.ศ.2377) มีความสมบูรณ์ จึงได้ไปสืบค้นต้นฉบับตามที่ถูกระบุไว้ในส่วนเบื้องต้นของไมโครฟิล์ม แต่ไม่สามารถค้นพบได้ที่วัดสูงเม่น ถึงแม้จะมีรายชื่อปรากฏในคัมภีร์ของวัดสูงเม่น แต่เนื่องจากคัมภีร์ทั้งหมด ถูกวางสลับที่กัน อาจจะมีสาเหตุมาจาก การที่มีผู้สนใจนำออกมาศึกษาแล้วไม่ได้เก็บไว้ที่เดิม และประการสำคัญก็คือ ทุกปีทางวัดสูงเม่นได้จัดให้มีพิธีตากธรรม โดยการนำเอาคัมภีร์ออกมาทำความสะอาด จากนั้นก็ให้ประชาชนนำไปร่วมพิธีแห่ธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีตากธรรม เมื่อเสร็จแล้วก็นำมารวมกันไว้โดยไม่ได้เรียงหรือจัดตามหมวดหมู่ที่ถูกจัดไว้แต่เดิม ทำให้คัมภีร์ที่วัดสูงเม่นถูกวางสลับที่กัน ยากสำหรับการค้นหา

ผู้ศึกษาจึงใช้ฉบับที่ถ่ายสำเนาไว้ที่สำนักหอสมุดมาเป็นต้นฉบับในการทำงาน แต่ก็พบปัญหา ความบกพร่องของไมโครฟิล์มที่บางหน้าอ่านไม่ได้ ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากระบบการเก็บรักษา แต่ก็ทราบว่าฉบับที่จะศึกษานี้ ครูบากัญจนะได้พาคณะไปคัดลอกมาจากวัดช้างค้ำ จังหวัดน่านในช่วงปี พ.ศ.2368 – 2378 แล้วนำมาเก็บไว้ที่วัดสูงเม่น ผู้ศึกษาจึงได้เดินทางจังหวัดน่าน เพื่อตามหาต้นฉบับที่วัดช้างค้ำ แต่ก็ประสบปัญหาเดียวกันกับที่วัดสูงเม่น ผู้ศึกษาใช้เวลาทั้งวันในการค้นหาต้นฉบับนั้น แต่ก็ไม่พบ จึงคิดว่าคงไม่มีโอกาสได้ทำงานชุดนี้แล้ว

แต่เมื่อผู้ศึกษาพร้อมด้วยทีมงานวิจัยการสำรวจรวบรวมและจัดทำระบบสารสนเทศ สำเนาภาพถ่าย พระธรรมคัมภีร์โบลาน พระนครน่าน สมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ซึ่งมี อาจารย์ ดร.พิสิฐ คุตรสุโพธิ์ เป็นหัวหน้าโครงการฯ การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เดินทางไปจังหวัดน่านเพื่อหาวัดที่ตกหล่นจากการสำรวจคัมภีร์ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทางทีมงานได้ไปวัดนาเกลือใน อำเภอเวียงสา ตามคำแนะนำของอาจารย์เกริก อัครชินเรศ เมื่อไปถึงที่วัดได้แจ้งวัตถุประสงค์ ที่มาแก่เจ้าอาวาสคือ พระมหาปิยะ ธีรังกุโร ได้นั่งสนทนากันที่กุฏิของท่าน บนโต๊ะทำงานของเจ้าอาวาสมี คัมภีร์โบลานมัดและห่อไว้เป็นอย่างดีวางไว้ชุดหนึ่ง ท่านเจ้าอาวาสบอกว่านี่คือคัมภีร์นิสไสรมลินทปัญหา ที่ครูบารังสีและคณะได้เขียนเอาไว้ จึงได้เปิดอ่านด้วยความสนใจเป็นอย่างมากและรู้ว่าฉบับนี้มีเนื้อหาเดียวกันกับฉบับวัดสูงเม่น จึงขอให้อาจารย์เกริก อัครชินเรศ พร้อมทีมงานซึ่งได้รับมอบหมายให้ทำการสำรวจ พระธรรมคัมภีร์โบลานที่วัดนี้ ทำสำเนาภาพถ่ายคัมภีร์ชุดนี้ให้

เมื่อได้ต้นฉบับมาแล้วก็ทำการศึกษา เริ่มแรก ก็ทำการปริวรรตด้วยตนเอง ทั้งอ่านและพิมพ์ แต่ก็ไม่ได้รวดเร็วดังใจหวัง จึงได้ทำการบันทึกเสียงการอ่าน แล้วให้ทีมงานพิมพ์ แต่ก็ยังช้าอยู่ดี จึงมอบหมายให้ทีมงานมีคุณยศพล เจริญภูมิ และคุณยี่จันท์ ทำการปริวรรตตามตัวอักษรร่วมกัน เมื่อปริวรรตเสร็จแล้วก็นำมาตรวจสอบ โดยให้ทีมงานอ่านตามคัมภีร์ ผู้ศึกษาตรวจดูตามต้นฉบับที่พิมพ์เสร็จ เพื่อจะได้ทราบว่าปริวรรตตกหล่นไปหรือไม่

เมื่อได้ต้นฉบับที่ไม่ขาดตกบกพร่องแล้วก็ทำการตรวจชำระทั้งภาษาบาลีและภาษาล้านนา ภาษาบาลีอักษรล้านนานั้น บางคำเขียนตามภาษาพูด เช่น วทตติ ก็สะกดเป็นตัว ด คำบางคำก็ซ้อนตัวสะกดเพิ่มเข้ามา เช่น วต เป็น วตต เป็นต้น ข้อความที่เป็นฉันทลักษณ์ก็เขียนติดกันไป ต้องมาแยกวรรคใหม่ ข้อความบางตอนตกหล่นไป บางตอนเพิ่มเข้ามา ในขั้นตอนนี้ จึงต้องขอความรู้จากอาจารย์ ดร.พิสิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์ ซึ่งก็ได้รับความกรุณาจากท่านมอบมิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลีที่มหาเถรสมาคมมอบหมายให้พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) วัดราชโอรส พร้อมทั้งพระเปรียญประจำสำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ร่วมกันรับผิดชอบและจัดพิมพ์ในวาระมงคลสมัยที่เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สุวฑฒนมหาเถระ วัดบวรนิเวศวิหารทรงเจริญพระชนมายุครบ 80 พรรษา ในปีพุทธศักราช 2536 ในขณะเดียวกัน ท่านก็ได้สอบถามฉบับอื่นจากอาจารย์ ดร.บาลี พุทธรักษา ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจนได้ฉบับที่มหาจุฬาราชวิทยาลัย โดยพระธรรมปาโมกข์ จัดตีสถลเถระ วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นผู้ชำระจัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2466 มาอีกฉบับหนึ่ง จึงทำให้งานตรวจชำระเป็นไปด้วยความราบรื่น

หลังจากการตรวจชำระเสร็จแล้ว ผู้ศึกษาก็ทำคำอธิบายศัพท์ภาษาล้านนาเป็นภาษาไทย โดยอาศัยพจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง ของศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี เป็นหลัก ในการอธิบายศัพท์นั้น ผู้ศึกษาจะอธิบายให้ความหมายไว้เพียงครั้งเดียวในตอนต้น ๆ เท่านั้น ดังนั้น ในงานนี้จึงเห็นว่า ในส่วนเบื้องต้นมีคำอธิบายศัพท์อยู่มาก แต่ในส่วนท้ายไม่ค่อยจะมีเลย

7. วิเคราะห์

มิลินทปัญหาสำนวนล้านนาที่ได้ค้นพบและศึกษาแล้วจากคัมภีร์ไบเบิล 3 มัด รวม 45 ผูกนั้น เนื้อหายังไปไม่ได้ถึงครึ่งเลย เชื่อได้น่าจะมีฉบับอื่นที่มีเนื้อหาต่อจากนี้อีก จึงหวังว่าจะได้ค้นพบและทำการศึกษาต่อไป หลังจากที่ได้ทำการศึกษาในเนื้อหาทั้งหมดแล้ว มีประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาเพิ่มเติมอีกคือ

7.1 โครงสร้าง

โครงสร้างเนื้อหาของมิลินทปัญหาสำนวนล้านนา ได้ดำเนินตามฉบับภาษาบาลี คือเริ่มต้นด้วยปณามคาถาและเนื้อหาของเรื่องไปตามลำดับ แต่มีสิ่งที่น่าสนใจคือ ฉบับสำนวนล้านนาได้ระบุไว้ในเบื้องต้นแห่งปณามคาถาว่าพระพุทโธศาจารย์ได้เขียนมิลินทปกรณ์นี้ขึ้น ดังข้อความว่า อีมา ปญจ คาถา ภวตา พุทโธศาจริเยน กตา คาถาทังหลาย 5 อันนี้มหาพุทโธศาจริเยเจ้า กทำของแปงไว้ในต้นแห่งมิลินทปกรณ์อันนี้เพื่อตั้งไว้เพนนิทานวจนะแห่งกัมพูอันนี้แล¹² ในขณะที่ฉบับกรมศิลปากรไม่ได้ระบุชื่อ เพียงแต่บอกว่าพระอรธกถาจารย์ผู้วิเศษทั้งหลาย¹³ แต่เมื่อเทียบกับฉบับภาษาบาลีแล้วก็พบว่า มีข้อความที่แตกต่างกันอยู่บ้างคือ

¹² มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่. หน้า ๑๒

¹³ กรมศิลปากร. ๒๕๔๙. มิลินทปัญหา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร. หน้า ๑

ในบาทสุดท้ายแห่งคาถาที่ 5 ฉบับสำนวนล้านนา เป็น กงชาฐานวิทาลเน¹⁴ แต่ฉบับภาษาบาลีเป็น ตัม สุขาย ภวิสสตี¹⁵

ใน 2 บาทท้ายแห่งคาถาที่ 6 ฉบับสำนวนล้านนาเป็น

อจินเตยยานุภาวนต์ วนเท โลกคคนายก¹⁶

ในขณะที่ฉบับภาษาบาลีเป็น

อจินตยานุภาวปี วนเทห์ โลกนายก¹⁷

และในขณะที่ฉบับกรมศิลปากรเป็น

อิติ ยัม รตนตตยัม นมสสเนยยัม นมสสมาโน

ปุณณภิสสนท์ วิบุลล์ อลตถัม ตสฺसानุภาเวน หตฺนตราโย¹⁸

ฉบับสำนวนล้านนาเป็น

วนทนา ชนิตัม ปุณณัม อิติ ยัม รตนตตยัม

หตฺนตราโย สพฺพตถ หุตฺวา หนตสฺส เตชสา¹⁹

7.2 เนื้อหา

ในส่วนเนื้อหาของมิลินทปัญหาสำนวนล้านนา ถึงแม้ว่าจะดำเนินเรื่องตามที่ฉบับกรมศิลปากรแปลไว้ก็ตาม แต่ก็มีกรวางลำดับแตกต่างกันไปบ้าง ตลอดถึงมีการข้ามและเพิ่มเนื้อหาเข้ามา ตามที่ได้พบคือ

ในสำนวนล้านนา 1 เพิ่มปัญหาเรื่องโยนิโสมนสิการ²⁰ ปัญหาเรื่องการปนกันของธรรมทั้งหลาย²¹

สำนวนล้านนา 2 มีการวางหัวข้ออธิบายสลับกันไปในมาในทุติยวรรค²² คือ

¹⁴ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่. หน้า ๑๒

¹⁵ ธรรมปาโมกข์ (จตตสลลเถร). มิลินทปัญหา. ๒๕๖๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชคุภผล. หน้า ๑

¹⁶ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่. หน้า ๑๓

¹⁷ ธรรมปาโมกข์ (จตตสลลเถร). มิลินทปัญหา. ๒๕๖๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชคุภผล. หน้า ๑

¹⁸ กรมศิลปากร. ๒๕๔๙. มิลินทปัญหา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร. หน้า ๑

¹⁹ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่. หน้า ๒๑

²⁰ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่. หน้า ๙๕

²¹ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๗๘

²² มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา ๒. ๒๕๖๐. เชียงใหม่ : นันทกานต์ กราฟฟิค/การพิมพ์. หน้า ๑๘๕-๒๒๒

วรรค	ฉบับกรมศิลปากร	ฉบับสำนวนล้านนา
ทุติยวรรค	1. ขุทธานุขุททกปัญหา การบัญญัติสิกขาบทเล็กน้อย	ขุทธานุขุททกสมุหนปัญหา
	2. ฐปนิยพยากรณ์ปัญหา การไม่พยากรณ์ปัญหา	มาลुकยปุตตปัญหา
	3. สัตตานิ้งมัจจุโนภายนปัญหา การกลัวตายของสัตว์ทั้งหลาย	สัพพตสนปัญหา
	4. มัจจุปาสามุตติกปัญหา การหลุดพ้นจากความตาย	ปริตตานุลักษณะปัญหา
	5. ภควโตลาภันตรายปัญหา การไม่ได้ลาภะของพระพุทธเจ้า	ปัญจสาละคามปัญหา
	6. สัพพสัตตานิ้ง หิตจรมปัญหา การประพตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ ทั้งหลาย	คณปริหารกปัญหา (สลับมาจากข้อ 10)
	7. เสฎฐธัมมปัญหา โลกุตตรธรรมประเสริฐ	อเภชปริสปัญหา (สลับมาจากข้อ 8)
	8. ตถาคตัสสอเภชปริสปัญหา การไม่แตกแยกของบริษัท	ปุลุชนวันทนปัญหา (สลับมาจากข้อ 7)
	9. อชานันตัสสปาปรณอปุญญปัญหา คนไม่รู้บาปทำบาป ได้บาปมาก	มุขโลहितปฆรมปัญหา (สลับมาจากข้อ 6)
	10. ภควโตภิกขุคณอเปกขภาวปัญหา การไม่ปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้า	ปาปอชานนปัญญาปัญหา (สลับมาจากข้อ 9)

สำนวนล้านนา 3 นำเอาปัญหาในจตุตถวรรคมาแปลรวมกับปัญจมวรรคโดยทำเป็นจตุตถวรรคแทน

วรรค	ฉบับกรมศิลปากร	ฉบับสำนวนล้านนา
ปัญจมวรรค ของเมณฑก ปัญหา	1. อธิธยากัมมวิปากะปัญหา	1. โมคคัลลานนิพพานปัญหา
		2. อัถตรสปัญหา มาจากปัญหาที่ 7 ของ วรรคที่

จตุตถวรรค ของสำนวน ล้านนา		4 ธัมมวินยปฏิจจนปัญหา
		3. มุสาวาทปัญหา มาจากปัญหาที่ 8 ของ วรรคที่
		4 มุสาวาทครุสกุฎาปัญหา
	2. โพธิสัตตัสส ธัมมตาปัญหา	4. กุลวิโลกยปัญหา
	3. อัตตนิปาตนปัญหา	5. อัตตนิปาตนปัญหา
	4. เมตตานิสังสปัญหา	6. สุวัณณสามวิหารีปัญหา
	5. กุสลากุสลาการิสส สมาสปัญหา	7. โพธิสัตตอภิกสมปัญหา
	6. อมราเทวีปัญหา	8. อมราเทวีนิมันตนปัญหา
7. ซีณาสวานัง อภายนปัญหา	9. อรหันตอภายนปัญหา	
	10. ปาตุเปยยอุปมาทรณปัญหา มาจาก ปัญหาที่	
	4 ของวรรคที่ 4 พุทธสัพพัญญูสย ปณามปัญหา	
ฉัฎฐวรรค ของเมณฑก ปัญหา		1. อนิเกตปัญหา มาจากปัญหาที่ 6 ของ วรรคที่
		4 อนิเกตานาลยกรณปัญหา
		2. อุทฺรสังยมปัญหา มาจากปัญหาที่ 7 ของวรรค
		ที่ 4 อุดิฏฐอุทฺรปัญหา
		3. อนุตตรภิสักกปัญหา มาจากปัญหาที่ 10 ของ
	วรรคที่ 4 ยาจโยคปัญหา	
ปัญจมวรรค ของสำนวน ล้านนา		4. อนุปปินนัมคคอุปาทปัญหา มาจาก ปัญหาที่
		10 ของวรรคที่ 5 อนุปปินนัมคคัสส อุปาท
		ปัญหา
4. โลมกัสสปัญหา	5. โลมกัสสปัญหา	
5. ฉัททันตโชติपालอารพปัญหา	6. โชติपालสัททันตปัญหา	

	6. ฆฎิการปัญหา	7. กัสสปพัทฎกิโวัสสนปัญหา
	7. ภควโต ราชปัญหา	8. พรหมณราชปัญหา
		9. คาถากิตติปัญหา มาจากปัญหาที่ 7 ของวรรค ที่ 3 คาถากิตติโกชนทานกถาย กถน ปัญหา
		10. โน รัมมเทศนาจิตตมนนปัญหา มา จาก ปัญหาที่ 8 ของวรรคที่ 3 ภควโต รัมม เทศนาย อับโปสสุกกาาปัญหา
ฉฎฐวรรค ของสำนวน ล้านนา		1. อนาจริยกปัญหา มาจากปัญหาที่ 9 ของวรรค ที่ 3 พุทธัสส อาจริยานาจริยปัญหา
		2. เทวพุทฐปัญหา มาจากปัญหาที่ 8 ของ วรรคที่ 6 ทวินนัง พุทธานัง โลเก อูปปาท ปัญหา
		3. วัสสิกสาฎิกปัญหา มาจากปัญหาพิเศษ ของ วรรคที่ 7 ของปุพพโยคกถา โคตมี วัตถทาน ปัญหา

7.3 สำนวนภาษา

การแปลความจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาล้านนาโดยการแปลแบบยกศัพท์ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าการแปลแบบนิสไสหรหรือนิสสัย เป็นการแปลคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถัดจากยุคความรุ่งเรืองทางภาษาบาลีของล้านนา คือหลังจาก พ.ศ.2300 เป็นต้นมา ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนาออกมาให้คฤหัสถ์ได้ศึกษากันมากขึ้น สาเหตุที่ไม่สามารถตัดภาษาบาลีออกไปนั้น เพราะความเชื่อว่าภาษาบาลีเป็นพุทธพจน์ การพูดหรือเขียนโดยปราศจากภาษาบาลีหรือที่เรียกกันว่าสำนวนโวหารนั้นเป็นการกล่าวตู่พุทธพจน์

สำนวนล้านนาแบบนิสไสรมีความไพเราะในตัวเอง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมองว่าเย็นเยือกก็ตาม
ดังเช่นข้อความในปัญหาทดสอบปัญญา

พญามิรินทร์กล่าวว่า ภูนเฒ่ ข้าแห่งเจ้ากู ปุจฉิสสามิ ข้าจักถามแก่เจ้ากูแล

ปุจฉิ มหาราชชาติ มหานาคเสนเถรเจ้ากล่าวว่า มหาราชจุงถามเทอะ

พญากล่าวว่า ข้าแห่งเจ้ากู ปุจฉิตวา ข้าก็ถามเจ้ากูแล้วแล ว่าอัน

มหาเถรเจ้ากล่าวว่า ดูกรมหาราช วิสขุชิต์ เรากี้แก้แล้ว

พญากล่าวว่า ข้าแห่งเจ้ากู ปัญหาอันใด เจ้ากูได้แก้แล้วอันชา

มหานาคเสนเถรเจ้า ปฏิวจนั อทาสี ก็คือตอบว่า ปัญหาอันใดมหาราชหากได้ถามแล้วอันชา วาหะ
อันเปนสันนี้ได้ชื่อ วาทปฏิวาทะ กล่าวตอบกล่าวเกี่ยวกันแล

วิมังสนปัญโ ทโย วิมังสนปัญหาอันเปนถ้วน 3 แล้วเท่านั้นแล²³

7.4 ความแตกต่างกันของการแปล

ในผัสสลักขณปัญหาที่ 8 ของตติยวรรค อุปมาที่ 3 ฉบับกรมศิลปากรว่า²⁴

เปรียบดูจปีสองเลา คนเป่าขึ้นพร้อมกัน เสียงสนั่นขานกัน ปีเลาหนึ่งนั้นได้แก่จักขุ ปีเลาหนึ่งนั้น
ได้แก่รูป มีลักษณะกระทบกันเข้าเป็นผัสสะ บพิตรพึงสันนิษฐานเข้าพระทัยว่า ผัสสะนี้มีลักษณะให้จักขุกับรูป
กระทบกัน ในกาลบัดนี้

ส่วนฉบับสำนวนล้านนาว่า²⁵

มหานาคเสนเจ้ากล่าวว่า ดูกรมหาราช เทว สมา อันว่าแสง 2 อัน วชฌมยฺย ก็เพิงมาตบมาตีกับ
ด้วยกัน ล้าแสง 2 อันนั้น แสงหน่วยตั้งก่อนนั้น ก็คือตั้งจักขุประสาทแล แสงหน่วยถ้าน 2 นั้น ก็คือตั้งรูปารัมมณะ
แล อาการอันมาพิตตบตีกันแห่งแสง 2 อันนั้นแลมีสันใด ผัสสะมีลักษณะอันถูกต้องอารัมมณะนั้น ปุคคละผู้มี
พะหยาก็เพิงรู้เปนตั้งอันแล

8. สรุป

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นทั้งปรัชญาและศาสนา ปรัชญาถ้า
ปราศจากศาสนาก็หยาบกระด้าง ศาสนาถ้าปราศจากปรัชญาก็มืดบอด การได้ศึกษามิลินทปัญหาจึงเป็น

²³ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
เชียงใหม่. หน้า ๘๗

²⁴ กรมศิลปากร. ๒๕๔๙. มิลินทปัญหา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร. หน้า ๑๐๑

²⁵ มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. ๒๕๕๙. เชียงใหม่ : สาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
เชียงใหม่. หน้า ๑๖๙

การศึกษาทั้งปรัชญาและศาสนาไปในขณะเดียวกัน นักปรัชญาดังเช่นพญามิลินท์นั้นก็ใคร่ กระจายในความรู้ แต่เมื่อรู้แล้วก็หยุดตนเองอยู่แค่ความรู้ เพราะได้สนองความใคร่รู้ของตนเองแล้ว ส่วนนักการศาสนาก็พยายามอธิบายสิ่งที่ตนเองรู้และเข้าใจให้คนอื่นได้รู้และเข้าใจดังเช่นตนเอง แต่ก็เป็นเรื่องที่ยากเพราะเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน ในลักษณะนี้ เราอาจจะมองได้ว่าความรู้ที่เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน(ปัจเจก) เป็นจุดด้อยอันหนึ่งของศาสนา และเพื่อจะลบจุดด้อยอันนั้น นักการศาสนาจึงสอนและให้ผู้อื่นปฏิบัติตามในสิ่งที่ตนเองได้รับผลมาแล้ว เพราะเมื่อได้รับผลที่ปฏิบัติตามแล้วก็จะไม่มีความสงสัยอีกต่อไป แต่ในกรณีของพระนาคเสนนั้นได้โต้ตอบปัญหาเกี่ยวกับพญามิลินท์โดยใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นปัจเจกตั้ง จนทำให้พญามิลินท์เกิดความเข้าใจและเกิดความเลื่อมใสโดยที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ จึงเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง ต่อมาภายหลังเมื่อเข้ามาบวชและปฏิบัติในสิ่งที่ตนเองเข้าใจจึงทำให้พญามิลินท์ได้เป็นพระอรหันต์

มิลินท์ปัญหาสำนวนล้านนาเมื่อพิจารณาตามปีที่จารหรือคัดลอกแล้วควรเกิดขึ้นหลัง

จากยุคทองของพระพุทธศาสนาในล้านนา แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็มีความเก่าแก่มากพอสมควร โครงสร้างและเนื้อหาของการแปลได้ดำเนินตามคัมภีร์มิลินท์ปัญหาฉบับภาษาบาลีทุกประการ จะมีที่แตกต่างออกไปบ้างก็คือสำนวนการแปล เพราะเป็นการแปลสู่ภาคภาษาล้านนา แต่ถึงกระนั้นก็ตามก็ยังเป็นสิ่งที่น่าสนใจในการศึกษา เพราะศัพท์ภาษาบาลีนั้นสามารถแปลได้หลายนัย

9. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนานั้น ควรศึกษาหลาย ๆ ฉบับ โดยเฉพาะคัมภีร์ที่ถูกแปลออกมาจากภาษาบาลี เพราะภาษาบาลีนั้นศัพท์เดียวแปลได้เป็นร้อย ถ้าคนรู้น้อยจะแปลได้ศัพท์เดียว ถ้าจะให้เข้าใจได้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นก็ควรศึกษาจากภาษาบาลีโดยตรง แต่ถึงกระนั้นก็ควรศึกษาหลาย ๆ ฉบับเช่นเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2549). มิลินทปัญหา. สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) และคณะ. มิลินทปัญหาบาลี. มปป.
- ธรรมปาโมกข์ (จตตสลลเถร). มิลินทปัญหา. 2466. โรงพิมพ์พานิชกุลผล.
- นิสัไสรมิลินทปัญหา 15 ผูก. 1192 (2373) คัมภีร์ไบลานวัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่
- นิสัไสรมิลินทปัญหา 16 ผูก. 1196 (2377) คัมภีร์ไบลานวัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่
- นิสัไสรมิลินทปัญหา 16 ผูก. 1269 (2450) คัมภีร์ไบลานวัดนาเหล็องใน อ.เวียงสา จ.น่าน
- มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มิลินทปัญหาบาลี 12 ผูก. มปป. คัมภีร์ไบลานวัดไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง
- วิโรจน์ อินทนนท์ และยศพล เจริญมณี. (2559). มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา. สาขาวิชาภาษาบาลี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- วิโรจน์ อินทนนท์ และยศพล เจริญมณี. (2560). มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา 2. สาขาวิชาภาษาบาลี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- วิโรจน์ อินทนนท์ และยศพล เจริญมณี. (2560). มิลินทปัญหาสำนวนล้านนา 3. สาขาวิชาภาษาบาลี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2534). พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. โรงพิมพ์มิ่งเมือง
- Muller, F. M. (Ed). (1894). Sacred books of the East vol.35-36. The oxford University Press.